

Л. Коргун, В. Шульга

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПЕРЦЕПЦІЇ У ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ СИСТЕМИ ПРОФТЕХОСВІТИ

Між продуктивністю педагогічної діяльності та ефективністю пізнання педагогом особистості учня існує тісний зв'язок. Тільки адекватне сприйняття і розуміння своїх учнів може зробити педагогічний процес ефективним. Ще К.Д.Ушинський підкреслював, якщо педагогіка хоче виховати людину в усіх відношеннях, то вона повинна, насамперед, зрозуміти й пізнати її в усіх відношеннях.

Проблеми соціальної перцепції присвячена велика кількість праць [1;2;3;4;5;6;7;8;9;10;11;13 та ін.]. Результати досліджень проблеми, отримані у 80-х – 90-х роках минулого століття, представлені у працях Г.М. Андрєєвої, О.О. Бодальова, Н.М. Богомоловой, Л.А. Петровської і П.М. Шихірева. Найбільш відомими є дослідження О.О. Бодальова [2;8;9], яким були отримані дані про різні ефекти сприйняття людини людиною, про механізми міжособистісного пізнання.

Соціальна перцепція включає сприйняття соціальної дійсності і людини людиною (міжособистісна перцепція). У даному процесі важлива роль належить соціально-психологічній спостережливості, що є інтегративною характеристикою особистості, яка вбирає в себе деякі особливості пізнавальних процесів, а також життєвий і професійний досвід особистості, її рефлексивно-перцептивні вміння, сформовані, як і будь-які вміння взагалі, на базі наявних знань.

На сучасному етапі проблема розуміння педагогом особистості учня набуває особливого значення у зв'язку з гуманізацією освітнього процесу і пошуком шляхів його оптимізації, надто, коли мова йде про учня системи професійно-технічної освіти. Ні для кого не є секретом той факт, що велика частина учнів, які навчаються в ПТНЗ - це діти з малозабезпечених, часто не цілком благополучних родин, вони у своїй більшості не відрізняються високим рівнем загальноосвітньої підготовки і сформованістю пізнавальної мотивації. Частина учнів є носіями негативного соціального досвіду, деякі з них мають приводи в міліцію та знаходяться на обліку у відділі кримінальної міліції у справах неповнолітніх. В останні роки намітилася також тенденція залучати до навчання в ПТНЗ дітей з обмеженими освітніми можливостями, навчати яких без знання їхніх психологічних особливостей неможливо. У цих умовах зрозуміло, що ефективність педагогічної діяльності повинна бути тісно пов'язаною з повнотою та адекватністю розуміння педагогом особистості учня.

До всього ще те, що зміст освіти майбутніх педагогів мало відповідає названій потребі. Зокрема, у межах проекту «Реформування ПТНЗ в Україні» проводилося дослідження, спрямоване на оцінку змісту підготовки викладачів і майстрів виробничого навчання для професійно-технічних навчальних закладів України (Я.Я. Болубаш, О.М. Щербак, Л.І.Шевчук, В.О. Радкевич, Л.М. Сергєєва). Воно виявило, що різні ВНЗ України мають різні концепції освітньої діяльності, різні підходи до визначення психолого-педагогічної компетентності та її змістового наповнення, а також різні підходи до формування змісту психолого-педагогічної підготовки педагогів профтехшколи [14]. У процесі цього дослідження також проаналізовано склад необхідних педагогу ПТНЗ якостей. Було визначено, що, відповідно до сучасних вітчизняних і світових тенденцій у розвитку педагогічної освіти, однією з її важливих складових освіти є психологічна компетентність.

У 1999-2004 роках проведений всеукраїнський експеримент за темою "Психолого-педагогічне проектування особистісного розвитку учня», який торкнувся й системи профтехосвіти. У ході експерименту були висунуті задачі не тільки ознайомлення працівників ПТНЗ з психодіагностичними методиками комплексного аналізу особистості, але й оволодіння ними такими психологічними технологіями, що дозволяють моделювати навчальний процес, прогнозувати можливі варіанти розвитку особистості. При цьому передбачається, що навчальний процес буде носити корекційно-розвивальний характер [3].

Відповідно до наукової тематики Донецького інституту післядипломної освіти інженерно-педагогічних працівників, кафедрою психології та соціальних дисциплін проводилося дослідження з виявлення рівня розвитку соціальної перцепції працівників профтехосвіти.

Серед характеристик, що впливають на глибину і всебічність пізнання людьми один одного, найбільш значущими є: стать, вік, соціальний інтелект, стан здоров'я, установки, досвід спілкування, професійні й особистісні особливості та ін.

Вважається, що жінки, порівняно з чоловіками, точніше ідентифікують емоційні стани і міжособистісні відносини, достоїнства і недоліки особистості, є емоційно більш схильними до проникнення у внутрішній світ співрозмовника [4].

На точність сприйняття і розуміння суб'єкта взаємодії впливає вік та особливості професійної діяльності. Такі представники суспільних професій, як педагоги, юристи, перекладачі й ін. активно формують свою соціально-психологічну компетентність. Зв'язок між професією, досвідом спілкування і міжособистісною перцепцією розкритий у багатьох експериментах (Бодальов, 1970; Кукосян, 1981). Очевидно, що в міру освоєння професійних психологічних знань і росту життєвого досвіду викладачі починають більш різнобічно і багатопланово сприймати й оцінювати людей. У цілому, зрілі люди можуть зрозуміти як підлітків, так і старих, у той час як діти і підлітки часто не в змозі зрозуміти дорослих і адекватно їх оцінити.

Метою нашого дослідження було виявлення залежності між гендерними особливостями викладачів професійно-технічних училищ, стажем їх педагогічної діяльності і рівнем розвитку соціальної перцепції.

У дослідженні брали участь майстри й викладачі спеціальних дисциплін профтехучилищ, географічно розташованих у 8 областях України. Усього в дослідженні брали участь 159 осіб, з них 56 чоловіків і 103 жінки у віці від 23 до 65 років, що мають різний стаж роботи в системі профтехосвіти.

Використання тесту «Наскільки Ви об'єктивні?» [12], дозволило в значній мірі діагностувати рівень соціальної перцепції педагогічних працівників профтехучилищ. Тест являє собою 12 ситуацій, що часто зустрічаються в повсякденному житті училища, для кожної з них пропонувалося по три варіанта відповіді, які оцінювались різною кількістю балів. Необхідно було вибрати одну відповідь. Максимальна кількість балів за одну ситуацію - 4, таким чином, максимальна кількість балів, що могла бути отримана за даним тестом - 48. Тест дозволяє діагностувати 4 рівні соціальної перцепції: від високого до низького; від високої психологічної проникливості до невміння вірогідно судити про особистісні якості учнів.

Аналіз отриманих результатів показав, що сумарний середній бал по усій вибірці складає 35,1 бала. Такий середній бал свідчить про досить високий рівень розвитку соціально-перцептивної проникливості у викладачів, про адекватне сприйняття і розуміння ними своїх учнів.

При цьому середній результат у чоловіків складає 34,6 бала, а в жінок - 35,3. Отримані середні результати не вказують на наявність істотних розходжень у рівневі соціальної перцепції викладачів-чоловіків і викладачів-жінок. Застосування математичної статистики, зокрема використання коефіцієнта Стьюдента, також не показало наявності достовірних гендерних розходжень.

Максимальна кількість балів даної вибірки – 41. Їх одержали 9 осіб (5,9% від вибірки), з них 4 жінки і 5 чоловіків.

У цілому високі результати (понад 40 балів) одержали 20 осіб, що складає 13,3% від вибірки, з них 8 чоловіків і 12 жінок. Ці викладачі продемонстрували високий рівень соціальної перцепції, уміння за зовнішніми вчинками і діями своїх учнів побачити глибинні і щирі причини їх поведінкових паттернів.

Велика частина випробуваних – 113 чоловік (75,4%) - показали середній результат, тобто набрали від 31 до 39 балів за даною методикою. Це свідчить про розвинуті механізми соціальної перцепції. Серед випробуваних, що набрали від 31 до 39 балів за методикою 68 жінок (74% від усіх жінок) і 45 чоловіків (77,6% від усіх чоловіків).

Результати нижче середніх (від 21 до 30 балів) набрали 16 (10,6%) випробуваних від усієї вибірки. Цю групу склали 4 чоловіки (6,9% від усіх чоловіків) і 12 жінок (13% від усіх жінок).

Тільки один викладач (чоловік) із усіх випробуваних набрав 17 балів за даною методикою, продемонструвавши тим найнижчий рівень соціальної перцепції. При цьому стаж його роботи в училищі складає 17 років. Залишається тільки здогадуватися про ті проблеми особистісного і професійного характеру, що супроводжують весь період його викладацької діяльності.

Усі 12 ситуацій, що діагностують різні сторони соціальної перцепції, можна умовно розділити на три групи:

1) ситуації, пов'язані з об'єктивним оцінюванням зовнішнього вигляду учнів (ситуації № 8,11,12). При сприйнятті людини характеристики його фізичного вигляду, у порівнянні із соціальними особливостями, більш достовірні і виявляються раніш. У той же час, для ефективної взаємодії найбільш значущими є соціальні особливості об'єкта, що сприймається. При системному розгляді представляється важливим виділити і згрупувати багато характеристик особистості, що сприймається. У цьому плані основним поняттям може бути зовнішній вигляд об'єкта, що включає в себе і фізичний, і соціальний аспекти;

2) ситуації, пов'язані з розумінням мотивів учинків учнів (ситуації № 1,2,3,6,10). У цих ситуаціях виявляється соціально-психологічна компетентність викладачів, що дозволяє їм уловлювати в поведінці учнів малопомітні, але істотні для розуміння, особливості. Здатність аналізувати даний тип ситуацій дозволяє викладачам об'єктивно оцінювати людей, прогнозувати їхню поведінку, формувати з ними необхідні відносини та успішно впливати на них, виходячи з сформованих умов.

3) ситуації, котрі свідчать про вміння викладачів інтерпретувати зовнішні сигнали в психологічних категоріях і співвіднести їх із внутрішнім психічним станом учнів (ситуації № 4,5,7,9). Необхідно відзначити, що проблема сприйняття й розуміння емоційних станів є міждисциплінарною і складною.

Емоційні стани ідентифікують за мімікою, пантомімікою, пара- і екстралінгвістичними показниками вербальної продукції суб'єкта спілкування.

Незважаючи на всі індивідуальні розходження, існують деякі загальні, сформовані у процесі спілкування, у спільному житті соціально-психологічні механізми сприйняття. Серед варіантів запропонованих авторами методики відповіді були передбачені наступні механізми міжособистісного пізнання, що впливають на адекватність формування образу людини, яка сприймається:

- механізм проєкції - перенос психічних особливостей суб'єкта сприйняття на людей, що пізнаються. У цьому випадку здійснюється приписування як позитивних, так і негативних рис, властивостей, яких насправді в об'єкта немає.

- механізм стереотипізації (категоризації), що припускає віднесення людини до одного з відомих суб'єктові типів людей, оскільки звичайно у того, хто сприймає, в минулому сформувалися узагальнені уявлення про людей (вікові, етнічні, професійні та інші стереотипи).

- механізм спрощення, суть якого полягає в неусвідомлюваному прагненні мати несуперечливі, чіткі, упорядковані уявлення про інших осіб, які сприймаються. Це приводить до «згладжування» реально існуючих суперечливих психологічних характеристик особистості. Така тенденція до перебільшення однорідності сприйманої особистості дозволяє зменшити фіксацію проявів полярних рис та інших особливостей, що в кінцевому підсумку спотворює об'єктивність формування образу об'єкта пізнання.

Розглянемо, наскільки продуктивно випробувані знаходили розв'язання запропонованих у методиці ситуацій та які типи ситуацій були для них найбільш прозорими. Найкращі результати (середній бал 3,65 і 3,8 відповідно) отримані при аналізі ситуацій №8 і №12. Ці результати вище середніх по всьому тесту в даній вибірці і свідчать про те, що для майстрів і викладачів найбільш простими для міжособистісного сприйняття є ситуації, пов'язані з оцінюванням зовнішності учня. У цілому, вони об'єктивно оцінюють зовнішній вигляд своїх учнів, тобто при аналізі анатомічних і фізіологічних особливостей суб'єкт сприйняття робить адекватні умовиводи про фізіологічний вік, темперамент, стан здоров'я й інших особливостей об'єкта.

Мінімальні середні бали випробувані одержали при виборі відповідей на 6-у (1,82 балів) і 2-у ситуації (2,1 балів), пов'язані з релевантним розумінням мотивів учинків учнів ПТНЗ. Цей факт напевно чи є дивним, якщо врахувати досить строгий порядок функціонування механізмів міжособистісного пізнання (від простих до складних). При сприйнятті суб'єктом, якщо він відповідає рольовим нормам, спрацьовує механізм ідентифікації. Коли уява про об'єкт сприйняття виходить за типологічні і рольові рамки та стає незрозумілим, то спрацьовують більш складні форми механізму пізнання людей - каузальна атрибуція і рефлексія іншої людини, що самі по собі складні структурно і важко піддаються диференціації. У цілому, група ситуацій, пов'язаних з розумінням причин і мотивів різних дій учнів, одержала найменшу кількість балів, що свідчить про складність саме цієї проблематики в адекватному розумінні викладачами своїх учнів.

Результати, отримані по ситуаціях, пов'язаних зі співвіднесенням зовнішніх сигналів із психологічними особливостями внутрішніх станів, мають середню позицію й у цілому свідчать про досить сформоване вміння викладачів адекватно судити про почуття і психічні стани, в яких перебувають учні. Ці ситуації неявним чином діагностують здатність випробувананих до емпатії.

Емпатійність суб'єкта формує певну співналаштованість суб'єкта з об'єктом, що обумовлює певні зміни в поведінці останнього і врешті-решт може привести до позитивної оцінки сприйнятої особистості.

Крім того, необхідно відзначити, що детальний аналіз обраних варіантів відповідей свідчить про те, що найчастіше використовуваним механізмом міжособистісного сприйняття є стереотипізація, потім впливає ідентифікація і на останньому місці по частоті вибору розташоване уточнення.

Висновки.

1. Результати, отримані при обробці використаної методики, свідчать про досить високий рівень соціальної міжособистісної перцепції викладачів профтехучилищ.

2. Не виявлено достовірних зв'язків між гендерними характеристиками, стажем роботи

педагогічних працівників профтехучилищ і рівнем їхньої соціальної перцепції.

3. Найкраще викладачі розв'язують ситуації, пов'язані з оцінкою зовнішнього вигляду учнів.

4. Соціальна перцепція залежить від індивідуально-особистісних і соціокультурних факторів (соціальне походження, соціальний статус людини). Рівень соціальної перцепції педагогічних працівників є більш пов'язаним з особистісними якостями: емпатією, соціально-психологічною спостережливостю і т.д., ніж з їх гендерними особливостями і стажем педагогічної роботи.

У зв'язку з вищевикладеним є цікавим провести діагностику рівня знання викладачами вікових та індивідуально-психологічних особливостей учнів, оскільки в основі такої найважливішої професійної й особистісної характеристики викладача, як соціально-психологічна спостережливість, лежать сенситивність, а також життєвий і професійний досвід спілкування, засновані на певному обсязі знань

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б.Г. Психология педагогической оценки // Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды. Т.2, - М., 1980. – С. 128-168.

2. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. – М., 1982.

3. Головінов В., Гапоненко І. Психолого-педагогічне проектування у виховній системі і ПТНЗ // Професійно-технічна освіта. – 2004. – №3. С. 6-9.

4. Кондратьева С.В. Психолого-педагогические аспекты проблемы понимания людьми друг друга // Психология межличностного познания. – М., 1981. – С. 158-174.

5. Кондратьева С.В. Учитель - ученик. – М., 1984.

6. Майерс Дж. Социальная психология. – СПб., 1997.

7. Познание и общение // Под ред. Б.Ф.Ломова, А.В.Беловой, М. Коула. – М., 1988.

Подано до редакції 3.02.06

8. Психология и педагогика // Под ред. А.А. Бодалева. – М., 2002.

9. Психология межличностного познания // Под ред. А.А. Бодалева. – М., 1982.

10. Реан А.А. Психология познания педагогом личности учащегося. – М., 1990.

11. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология. – СПб., 1999.

12. Рогов Е.И. Учитель как объект психологического исследования: Пособие для школьных психологов. – М.; ВЛАДОС, 1998. – 496 с.

13. Рождественская Н.А. Роль стереотипов в познании человека человеком // Вопросы психологии. 1986 – №4. – С. 69-76.

14. Щербак О. Педагог професійної школи: пошук нових підходів // Професійно-технічна освіта. – 2003 - спецвипуск.

РЕЗЮМЕ

В статье приводятся результаты исследования, целью которого было установление зависимости между гендерными особенностями преподавателей ПТУ, стажем их педагогической деятельности и уровнем развития социально-психологической

перцепции. Было определено, что уровень социальной перцепции в большей степени связан с личностными особенностями преподавателей, чем со стажем их педагогической деятельности и гендерными различиями.

SUMMARY

The articles shows the results of the study, which purpose was a determination of the dependence between gender particularities of vocation training school teachers, length of service of their pedagogical activity and level of the development their social-psychological

perception. It was determined that level of social perception in greater degree is connected with individual particularity of the teachers, than with length of service their pedagogical activity and gender difference.

